

ВРАХУВАННЯ МОВНОЇ ВАРІАТИВНОСТІ ПРИ ФОРМУВАННІ АРАБОМОВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ В ГОВОРІННІ У МАЙБУТНІХ МАГІСТРІВ ВІЙСЬКОВОГО УПРАВЛІННЯ У МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИНАХ

Стаття присвячена проблемі вибору стилю вимови чи варіанту арабської мови при формуванні арабомовної компетентності в говорінні у військових фахівців.

Ключові слова: мовні рівні, стиль вимови, варіант мови, літературна арабська мова, діалект, середня арабська мова.

Статья посвящена проблеме выбора стиля произношения или варианта языка при формировании арабоязычной компетентности в говорении у военных специалистов.

Ключевые слова: языковые уровни, стили произношения, вариант языка, литературный арабский язык, диалект, средний арабский язык.

The article deals with the problem of choosing a pronunciation style or an Arabic language variant for forming Arabic speaking competence of military specialists.

Key words: language levels, pronunciation styles, language variants, Standard Arabic, dialect, Middle Arabic.

Постановка проблеми. Актуальність дослідження проблеми врахування мовної варіативності при формуванні арабомовної компетентності в говорінні у майбутніх фахівців військового управління в міжнародних відносинах (далі – військових фахівців) зумовлена, в першу чергу, необхідністю визначення науково-обґрунтованих методичних підходів до формування як арабомовної компетентності в цілому, так і арабомовної компетентності в говорінні зокрема з метою забезпечення оволодіння військовими фахівцями як в говорінні арабською мовою, так і в інших видах арабомовної мовленнєвої діяльності стандартизованим мовленнєвим рівнем 2 за мовним стандартом НАТО STANAG 6001 (у 3-й редакції), який є базовим для офіцерів Збройних Сил України згідно з Концепцією мовної підготовки особового складу Збройних Сил України, затвердженою наказом Міністра оборони України №267 від 01.06.09. У свою чергу, необхідність визначення таких підходів викликана відсутністю у вітчизняній науково-методичній і навчально-методичній літературі наукових досліджень та навчальних посібників, які б враховували специфіку викладання арабської мови для фахівців-нефілологів з огляду на диглосну мовну ситуацію, яка склалася в арабському світі і про яку мова йтиме нижче. Особливо гостро диглосна ситуація позначається на формуванні арабомовної компетентності в говорінні, оскільки змушує вибирати варіант арабської мови, на якому формуватимуться знання, навички та вміння усного мовлення.

Мета цього дослідження – обґрунтувати необхідність використання у навчанні говорінню військових фахівців неповного стилю вимови літературної арабської мови, а також елементів так званої “середньої” або “третьої” арабської мови.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема варіативності арабської мови жваво обговорюється сучасною соціолінгвістикою. На соціолінгвістичних засадах проблема функціональної стратифікації арабської мови й співвідношення різних її варіантів досліджується у працях як арабських науковців, так і західних, російських й вітчизняних арабістів, серед яких Ч.Фергюсон, Х.Бланк, С.аль-Бадаві, А.М.аль-Маатук, А.Г.Белова, В.В.Лебедев, В.Е.Шагаль, Г.Ш.Шарбатов, В.С.Рибалкін, Ю.І.Петрова.

Однак у вітчизняній та російській науково-методичній та навчально-методичній літературі, присвяченій методикам викладання іноземних мов, питання вибору варіанту арабської мови при навчанні говорінню достатнього висвітлення не знайшло. Спроба роз’яснити це питання здійснена в підручнику арабської мови, створеному колективом авторів – В.Е.Шагалем, М.Н.Мерекінім, Ф.С.Забіровим під редакцією В.Д.Ушакова [6], проте конкретного алгоритму застосування різних варіантів мови у методиці її викладання авторами не запропоновано.

Виклад основного матеріалу. Традиційно мовна ситуація в арабських

країнах характеризується як диглосія, яка проявляється в існуванні двох форм мови, сфери функціонування яких не збігаються і у більшості випадків навіть не перетинаються. Відповідно в арабістиці виділяють двочленну модель арабської мови: з одного боку – єдину для всіх арабських країн арабську літературну мову, з іншого боку – територіальні діалекти чи так звані народно-розмовні мови, до яких відносять будь-яку природну мовну форму, що не відповідає нормам письмової мови та орфоепічним правилам її усної репрезентації [5, с.87]. Відмінність диглосії від звичайної ситуації зі стандартною мовою та місцевими діалектами полягає в тому, що при диглосії стандартна – літературна – мова не використовується в природних ситуаціях повсякденного спілкування [2, с.28]. Однак сучасна соціолінгвістика, виявивши певну схематичність і відносність моделі диглосної системи арабської мови, виділяє й інші її рівні, які займають проміжне положення між літературною мовою та діалектами у вузькому значенні слова [3, с.191]. Таким чином, “диглосія в арабомовному світі – це ситуація почергового (поперемінного) включення в комунікативний процес декількох різновидів арабської мови, що перебувають у відношенні функціональної дистрибуції” [4, с.298-299]. Виникнення проміжних форм арабської мови зумовлене реальним комунікативними потребами, що виникають зазвичай під час спілкування між носіями різних діалектів, або під час обговорення питань, що не входять до тематики діалектів і потребують включення до арсеналу спілкування засобів літературної мови. Проміжні мовні рівні в арабістиці називають “наддіалектними формами арабської мови”, “рівнями арабської мови”, “побутово-розмовною арабською мовою”, “середньою” або “третьою” арабською мовою. “Середня” мова нерідко сприймається як усна форма арабської мови, що використовується освіченими арабами в ситуаціях офіційного й напівофіційного спілкування [4, с. 295].

У зв'язку з тим, що говоріння арабською мовою може бути реалізованим засобами різних її варіантів, постає питання: яким варіантом мови здійснювати навчання говорінню майбутніх магістрів військового управління у міжнародних відносинах, зважаючи на ліміт часу та визначений

керівними документами необхідний рівень володіння цим видом мовленнєвої діяльності, що передусім передбачає уміння спілкуватися в повсякденних та стандартних робочих ситуаціях, здатність обговорювати у звичайній неформальній обстановці конкретні теми.

Як правило, у вітчизняних вузах арабська мова вивчається на філологічних факультетах у її літературній формі, оскільки лише літературна мова має “кодифікований і стійкий граматичний лад і лексико-фразеологічну систему” [1, с. 176]. Самими носіями мови вивчення арабської мови сприймається як вивчення саме її літературного варіанту. Діалекти якщо і вивчаються у вітчизняних вузах, то лише факультативно. Це пояснюється тим що, хоча “кожен діалект є рідним для свого кола носіїв і засвоюється природним шляхом з дитячого віку” [1, с. 177], його функціонування обмежене сімейно-побутовою, повсякденною сферою застосування. З фонетичної, лексичної та граматичної точки зору вони суттєво відрізняються як від літературної мови, так і між собою, тому, розмовляючи на своєму діалекті, араби різних країн погано розуміють один одного. Таким чином, вивчення окремих діалектів обмежує сферу застосування мови лише окремими країнами, а також виключає з навчального процесу усі писемні джерела, які існують переважно у формі літературної арабської мови. З іншого боку, ґрунтовне засвоєння літературної мови дає змогу фахівцеві за необхідності досить швидко опанувати діалект країни перебування. На нашу думку, вивчати діалект магістру військового управління у міжнародних відносинах варто факультативно в поза академічний час, коли достеменно відомо, діалект якої арабської країни йому необхідно опанувати. Робота ж з письмовими інформаційними джерелами передбачає передусім володіння літературною мовою.

Літературна арабська мова як єдина писемна і офіційна мова для всіх арабських країн застосовується в сферах офіційного міжнародного співробітництва, релігії, науки і освіти, масової інформації і комунікації, літератури і мистецтва, в адміністративній внутрішньодержавній сфері. Вона не є рідною для жодної групи арабомовного населення й засвоюється в процесі

спеціального навчання навіть арабами, поза офіційними умовами в усній сфері спілкування жодна місцева чи соціальна група арабомовного населення її не використовує, однак вона є зрозумілою для будь-якого носія арабської мови. Саме тому, що літературний варіант арабської мови застосовується в письмових джерелах і є універсальним засобом спілкування між носіями арабських діалектів, військових фахівців доцільно навчати літературній арабській мові.

Поняття “літературна арабська мова” включає два достатньо близьких різновиди – класичну арабську мову, зафіксовану в Корані, промовах пророка Мухаммада і видатних творах до- й після ісламської літератури, й сучасну арабську літературну мову (в західних джерелах Modern Standard Arabic), яка відрізняється від класичної арабської мови втратою кінцевих флексій, модернізацією лексики, спрощенням морфології й синтаксису [4, с. 284]. Крім того, деякі західні дослідники виділяють у сучасній літературній арабській мові два рівні – літературну арабську мову (Literary/Standard Arabic) й усну літературну арабську мову (Oral Literary Arabic/Formal Spoken Arabic)[3, с. 193]. Літературна арабська мова, як правило, використовується для озвучення письмових текстів, тому почути її можна під час реcitaції Корану, у випусках новин, у дитячих мультфільмах, у теле- та кінофільмах на історичну тематику, а також у документальних фільмах виробництва арабських країн та іноземного виробництва, перекладених арабською мовою.

У контексті формування арабомовної компетентності в говорінні особливої актуальності набуває дослідження усної літературної арабської мови, яка є варіантом літературної мови, що застосовується в реальних мовленнєвих ситуаціях. Особливості цього варіанту літературної арабської мови не вивчені й не описані у вітчизняній науковій літературі, оскільки він не є кодифікованим, а більшість методик викладання арабської мови, втілених у навчальних посібниках, мають на меті оволодіння фахівцями-філологами класичним і сучасним літературним варіантами арабської мови.

Спроба застосувати елементи усної літературної арабської мови у процесі

навчання здійснена в підручнику арабської мови В.Е.Шагаля, М.Н.Мерекіна, Ф.С.Забірова [6], який згадувався вище. У підручнику вказується на існування чотирьох стилів вимови (тобто мовних варіантів) в арабській мові: 1) розмовний стиль, що лежить в основі діалекту (повсякденна мова грамотних людей); 2) неповний літературний стиль (читання вголос у неофіційній обстановці, ділова і повсякденна мова з включенням культурної та спеціальної тематики, міждіалектна літературно-розмовна мова); 3) повний сучасний літературний орфоепічний стиль (дикторська й ораторська мова); 4) класичний стиль (ритуальна мова і декламація)[6, с. 102].

Ця класифікація перегукується з класифікацією В.С.Сегалія, який крім вказаних чотирьох стилів виділяє ще й п'ятий – просторічний стиль, який використовується у повсякденно-побутових ситуаціях, – розміщуючи їх у порядку від вищого класичного до нижчого просторічного [5, с. 89]. Дослідник особливо підкреслює, що “кордони між стилями вельми прозорі й рухливі та що між різними стилями мовлення відбувається взаємодія і взаємопроникнення (інтерференція)”[5, с. 88]. Усі стилі є продуктом інтерференції структур класичної мови, що підтримується сучасною письмовою репрезентацією арабської мови, та мови побутового спілкування, закріпленої в повсякденних мовленнєвих навичках.

Отже, пам'ятаючи про рухливість кордонів між стилями або рівнями мови, просторічний стиль іншими словами можна назвати діалектом, розмовний – “середньою” мовою, неповний літературний стиль – усною арабською літературною мовою, повний сучасний літературний орфоепічний стиль – сучасною літературною арабською мовою, класичний стиль – класичною арабською мовою.

Можливість існування неповного стилю вимови (усної арабської літературної мови) в літературній арабській мові зумовлена “контекстно-паузальною варіативністю словоформ” [5, с. 90], яка полягає у “збереженні чи усіченні ненаголошених закінчень, які у більшості випадків являють собою службові морфеми (родові, відмінкові, модальні і т.п.) чи їх термінальні частини. При збереженні закінчення

(наприклад, kutubun ‘книги’) словоформа називається “контекстною”, при його усіченні (наприклад, kutub ‘книги’) – паузальною, оскільки вважається, що в межах орфоепічно правильної літературної мови словоформа реалізується повністю в межах деякого цільного (безперервного) мовленнєвого відрізка, тобто “в контексті”, а в усіченому вигляді – на кінці відрізка, тобто “в паузі” [5, с. 90]. Однак у сучасній літературній мові це правило класичної орфоепії діє лише на найвищих стилістичних рівнях і навіть там час від часу порушується. Для середніх і нижніх стилістичних рівнів характерне зменшення контекстних форм аж до повного їх зникнення у повсякденно-побутовому просторіччі, в якому вживаються лише паузальні словоформи [5].

За свідченням В.С.Сегалія, різниця між контекстною і паузальною формами слова на письмі не позначається. Будь-який текст, який відносять у його письмовій формі до літературної мови, можна прочитати, вільно варіюючи контекстні й паузальні словоформи безвідносно до фізичного і смислового членування мовлення паузами, аж до повного виключення контекстних словоформ без будь-якої шкоди для смислу і навіть для граматичної “правильності”. Навіть у дикторів радіо і телебачення, вимова яких вважається еталоном орфоепії сучасної літературної арабської мови, вживання контекстних і паузальних словоформ не завжди збігається з розстановкою пауз й, будучи усною репрезентацією письмового літературного мовлення, посідає тим не менше за ознакою контекстно-паузальної варіантності словоформ проміжне положення на шкалі стилів вимови [5, с. 91].

Використання неповного літературного стилю як усної форми літературної мови можна спостерігати у вузах, у бесідах науковців, представників інтелігенції різних арабських країн, особливо тих, діалекти яких різюче відрізняються. На телебаченні його можна почути у публіцистичних передачах, у журналістських репортажах. Застосування неповного стилю у спілкуванні не є завжди послідовним, зазвичай безпосереднє мовлення у таких ситуаціях балансує між неповним стилем і формами середньої мови, залежно від теми спілкування та освіченості й соціального статусу індивіда.

Залишається нез’ясованим, які усічення є допустимими для неповного стилю, адже норми цих усічень ніде не зафіксовані й самі усічення в природних ситуаціях усного мовлення здійснюються стихійно. Автори згаданого вище підручника наводять правила усічення слів, які вони вважають притаманними “усному мовленню”, а отже неповному стилю: 1) імена, які не закінчуються на ʔ, втрачають відмінкові закінчення у всіх відмінках, крім знахідного в неозначеному стані; 2) в іменах з суфіксом [at] відкидається відмінкове закінчення і приголосний [t] суфікса, в кінці слова вимовляється голосний [a] (суфікс [at] вимовляється повністю: а) між означуваним словом з суфіксом [at] і означеним артиклем відповідного йому узгодженого означення; б) між членами ідафи); 3) імена чоловічого роду в правильній множині, імена чоловічого і жіночого роду в двійні в усіх відмінках втрачають кінцеву огласовку [a]; 4) суфікс відносного прикметника [iyy] або вживається без відмінкових закінчень, або перетворюється на довгу [ī]; 5) вимова відмінкового закінчення за наявності злитого займенника обов’язкова, при чому огласовка злитого займенника ʔ усікається; 6) кінцевий голосний втрачають вказівні займенники, прислівники هناك-أمس, а також дієслова в минулому часі однини; 7) не мають усіченої форми слова, що закінчуються на довгий голосний, особові займенники, прийменники, сполучники, службові слова. Якщо при усіченні змінюється кількість складів, спостерігається зміщення наголосу. Усічення спостерігається в кінці мовленнєвих відрізків (смислових груп) перед паузами. Паузи не допускаються: а) між означуваним і означенням; б) між членами ідафи; в) між дієслівним присудком і підметом, який іде безпосередньо за присудком; г) між дієсловом і його додатком; д) після сполучників, прийменників і службових часток [6, с. 185-187].

На нашу думку, позиція авторів згаданого підручника у питанні розмежування повного і неповного стилів є дещо непослідовною, оскільки згадані вище правила усічення в кінці смислових відрізків є притаманними і повному стилю. Особливості неповного стилю залишаються неописаними. У подальшому нашою метою є з’ясувати, як здійснюється усічення

всередині смислових груп, які закінчення яких частин мови частіше зазнають усічень, за допомогою яких засобів здійснюється зв'язування всередині мовленнєвого потоку, якщо закінчення усикаються. Це дозволить уникнути недопустимих спрощень синтаксичних конструкцій при опануванні неповним стилем вимови військовими фахівцями.

Зважаючи на особливості застосування повного і неповного літературного стилю вимови, вважаємо, що більш доцільно застосовувати неповний стиль вимови при формуванні арабомовної компетентності в говорінні військових фахівців, оскільки він є більш природною формою усного спілкування літературною арабською мовою. Крім того, такий підхід дозволить забезпечити поступовість введення граматичного матеріалу, релевантну його комунікативній значущості. Навчання повному стилю варто співвідносити зі зростанням темпу мовлення тих, хто навчається, й зростанням стилістичного рівня тематики занять.

Оскільки спілкування на повсякденні теми рідко реалізується літературною арабською мовою, актуальним у контексті формування арабомовної компетентності в говорінні у військових фахівців є врахування особливостей інших її варіантів.

Проміжні варіанти арабської мови зазвичай реалізуються в усній сфері спілкування і несуть в собі ознаки й елементи як літературної мови, так і розмовної, “при цьому певна частина дослідників ідентифікують кілька рівнів між класичною арабською мовою та місцевими діалектами, а інші – визнають існування лише одного середнього варіанта, який утворився завдяки постійній інтерференції арабської літературної та конкретного діалекту” [3, с. 192]. Деякі прибічники диференціації рівнів “середньої” мови виділяють “високі” форми мови, наближені до літературної мови, і “низькі” форми, більш наближені до відповідного діалекту. “Високі” форми проміжних варіантів мови характеризуються спрощеним синтаксисом, відсутністю більшості “класичних” флексій, збереженням основної частини літературної лексики, подекуди діалектизованою фонетичною реалізацією [3, с. 192].

У контексті формування арабомовної компетентності у говорінні у військових

фахівців значущим є, на нашу думку, врахування особливостей “високих” форм мови, оскільки вони відображають можливі варіанти застосування літературної арабської мови у *безпосередньому* спілкуванні й визначають варіанти спрощень граматики літературної мови, які не викривляють зміст повідомлення і не перешкоджають акту комунікації.

Єдиної і стійкої форми “середньої” мови не існує ні в усній, ні в письмовій сфері спілкування. Структурно-типологічна та функціональна характеристика наддіалектних форм арабської мови значно ускладнюється через відсутність точної й повної фіксації матеріалу, його незначної вивченості, нестійкості цих форм та їх переважно усної форми [4, с. 292]. Однак існують певні закономірності функціонування цих наддіалектних форм. Дослідження їх особливостей дає змогу вивчити частотність деяких граматичних форм і конструкцій та таким чином визначити пріоритетність і послідовність викладення лексичних та граматичних тем під час формування арабомовної компетентності у різних видах мовленнєвої діяльності. Також дослідження цієї проблеми дасть змогу визначити, які помилки з точки зору літературної арабської мови можуть бути допустимими з огляду на спрощення літературних відповідників у “середній” мові.

На основі дослідження використання “середньої” мови у сучасній арабській літературі, здійсненого А.Г.Беловою, можна виділити такі притаманні проміжним формам арабської мови відхилення від літературної арабської мови у бік структур, властивих діалектам: більш вільний порядок слів у дієслівних реченнях; опущення модально-сполучникових часток між особовими формами модальних дієслів і наступною дієслівною формою, котра в літературній мові має особливе закінчення і називається “умовною”; конструкції із запереченням наближені до загальноарабських розмовних: літературне дієслово *لا* замінюється заперечною часткою *ما*, яка вживається як у літературній мові, так і в діалектах; для двоскладного речення характерний порядок слів “підмет – присудок” навіть у тих випадках, коли підмет виражений особовим займенником (це суперечить нормам літературної мови, в

якій при особовій дієслівній формі займенник зазвичай не вживається); широке використання вербалізованих дієприкметників; широке використання загальноарабських допоміжних дієслів (راح , خلى); використання загальноарабської розмовної лексики; фонетичні особливості, характерні для більшості арабських діалектів: в інтервокальній позиції “гамзі” літературної мови відповідає [y]; використання загальноарабського діалектного закінчення правильної множини імен на -īn; відсутність відмінкових закінчень.

Важливим є те, що “середня” мова інтегрує загальноарабські діалектні типологічні особливості з одного боку і найвищу наддіалектну форму арабської мови – літературну мову – з іншого. Дослідження морфолого-синтаксичних і лексичних особливостей наддіалектних форм, використання при навчанні говорінню конструкцій, спільних для діалекту і літературної мови, дозволить наблизити спілкування, особливо на повсякденні теми, до реальних ситуацій, а також визначити критерії оцінювання правильності мовлення тих, хто навчається, виходячи з комунікативної значущості можливих помилок.

Висновки. Таким чином, для формування арабомовної компетентності в говорінні у майбутніх фахівців військового управління у міжнародних відносинах на початковому етапі навчання необхідно застосовувати неповний стиль мови, який є більш природною формою спілкування

літературною арабською мовою між носіями цієї мови. Повний літературний стиль варто застосовувати паралельно, вводячи його поступово при озвученні арабських текстів і корелюючи, в першу чергу, зі зростанням темпу читання й мовлення тих, хто навчається. При відборі навчального матеріалу на етапі засвоєння побутової тематики варто віддавати перевагу тим мовленнєвим моделям, які є спільними для літературної арабської мови та її розмовних варіантів. Це сприятиме успішній адаптації військових фахівців у арабомовному середовищі у подальшій професійній діяльності.

Перспективи подальших досліджень.

Для адекватного застосування неповного стилю арабської мови при формуванні арабомовної компетентності у говорінні військових фахівців у ході подальших досліджень необхідно з'ясувати й описати допустимі варіанти усічень слів, притаманних усній літературній арабській мові. З метою відбору найбільш частотних лексичних одиниць і граматичних конструкцій, що застосовуються в повсякденному мовленні, а також задля з'ясування пріоритетності та послідовності викладення лексичного і граматичного матеріалу й визначення комунікативної значущості граматичних форм варто досліджувати й враховувати при формуванні арабомовної компетентності в говорінні у майбутніх магістрів військового управління в міжнародних відносинах закономірності й особливості проміжних варіантів арабської мови – “середньої” мови.

Література

1. Белова А.Г. “Средний язык” в системе наддиалектных форм арабского языка/ А.Г.Белова//Типы наддиалектных форм языка. – М.: Наука, 1981. – С.174-199.
2. Вахтин Н.Б., Головкин Е.В. Социолінгвістика и социология языка/ Н.Б.Вахтин, Е.В.Головкин. – С.-П.: Гуманитарная Академия, 2004. – 335 с.
3. Петрова Ю.І. Підходи до функціональної стратифікації арабської мови/ Ю.І.Петрова// Мова і культура. (Науковий журнал). – К.: Видавничий Дім Дмитра Бураго, 2009. – Вип.11. – Т. XI (123). – с.191-199.
4. Рыбалкин В.С. Арабская лингвистическая традиция: Истоки, творцы, концепции/ В.С.Рыбалкин. – К.: Феникс, 2000. – 359 с.
5. Сегаль В.С. О произносительных стилях в арабском языке в связи с так называемым двуязычием / В.С.Сегаль // Проблемы изучения языковой ситуации и языковой вопрос в странах Азии и Северной Африки. Под ред. Никольского Л.Б. – М.: Наука, 1970. – с. 85-94.
6. Шагаль В.Э., Мерекин М.Н., Забиров Ф.С. Учебник арабского языка/В.Э.Шагаль, М.Н.Мерекин, Ф.С.Забиров. – М.: Воениздат, 1983. – 784с.